

СЛОЖНИТЕ ДУМИ В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА СЛОВАТА ПРОТИВ АНОМЕИТЕ ОТ СВ. ЙОАН ЗЛАТОУСТ

Камен ДИМИТРОВ (Велико Търново)

Среднобългарският превод на словата против аномеите от св. Йоан Златоуст (=ЙозлПА) е изключително важен за славянската ръкописна традиция най-малко по три причини: датиран е в сравнително тесни граници; точно локализиран е; името на преводача е известно и срещу това няма сериозни възражения (Pereswetoff-Morath 2002, Сергеев 2003, Спасова 2009, Димитров 2014). Освен това липсва по-стар превод и значението на текста, включен в книгата *Маргарит*, нараства още повече, тъй като, от една страна, той е показателен за книжовния център на Теодосий Търновски в Кефаларево, а от друга страна, позволява да се сравнят преводаческите принципи и книжовният език през IX—XI в. с тези през XIV век.

Нееднократно е обръщано внимание на факта, че сложните думи представляват значителен процент от речника на старобългарския език и са важен маркер при решаването на текстологични проблеми в палеославистиката (Цейтлин 1986: 207). Композитите имат пряко отношение към жанровата специфика на текста, показателни са за техниката на превеждане, за книжовния кръг или школа, за индивидуалния стил на книжовника преводач. Изследването на словообразователната структура на сложните думи (морфематика, диспозиция на основите и др.), съотнасянето между гръцките и славянски морфологични категории, семантиката им и функционирането им в системата от жанрове може да отговори на редица въпроси, свързани както с характерните особености на текста, така и с историята на българския книжовен език, с историческата лексикология, с българската историческа граматика.

Основната цел на настоящото проучване е да се установят част от особеностите на преводаческия почерк на книжовника Дионисий Дивни чрез анализ на специфичната лексикална категория на двукоренните образувания, които се регистрират в среднобългарския превод на словата против аномеите. Основните задачи включват: пълна ексерпция на

сложните думи в *ЙоЗлПА*; организирането им в речникови статии с минимален контекст, илюстриращ семантиката им; дефиниране на значенията им на съвременен български език; сравняване на композитите в *ЙоЗлПА* с други текстове, възникнали в периода IX—XIV в., за да се установи с кои от тях преводът на Дионисий Дивни е близък в лексикално и словообразователно отношение¹.

Сложните думи в *ЙоЗлПА* са 104: 41 съществителни, 33 прилагателни, 23 глагола, 7 наречия. От този брой са изключени непреведените гръцки *composita*, които тук няма да бъдат обект на специално проучване, тъй като не са показателни за техниката на превеждане. Те са едва 10 (7 съществителни и 3 прилагателни): *архангѣлъ* (7) < *ἀρχάγγελος*, *архиепископъ* (1) < *ἀρχιεπίσκοπος*, *архиерейство* (1) < *ἀρχιερωσύνη*, *архиерейкъ* (1) < *τοῦ ἀρχιερέως*, *евангѣлистъ* (4) < *εὐαγγελιστής*, *евангѣлине* (1) < *εὐαγγέλιον*, *евангѣльскъ* (1) < *εὐαγγελικός*, *евѣинъ* (1) < *Εὐξείνιος (πόντος)*, *патриархъ* (1) < *πατριάρχης*, *филиписни* (1) < *Φιλιππίσιοι*. Осем от тях са богословски термини и думи със специализирано значение от църковната йерархия и общата балканска християнска терминология. Останалите две са хидроним и етнохороним, които вероятно не са преведени по същата причина

¹ За нуждите на изследването се използват се всички основни речници на старобългарския език (в широкия смисъл на термина), както и лексикални индекси на средновековни славянски паметници. Особено внимание се обръща на други оригинални и преводни текстове, възникнали през XIV в., между които са произведенията на представителите на Търновската книжовна школа — Патриарх Евтимий (= *ПЕ*) (Харалампиев 1990, Карачорова 2011), Григорий Цамблак (= *ГрЦ*) (Спасова 1999), Григорий Доброписец (= *ЖРВ*) (Цибранска, Карамфилова 2011), търновската редакция на Стишния пролог (= *СмПр*) (Петков, Спасова 2008—2014), среднобългарският превод на 16-те слова на Григорий Богослов (= *ГрБсрдиб*) и неговият старобългарски предшественик (= *ГрБстб*) (Спасова 1999), славянският превод на Триодните синаксари (= *ТрСин*) (Тасева 2010), Ареопагитският корпус на Псевдо-Дионисий Ареопагит в превод на Исая Серски (= *Ареопаг*) (Goltz, Prochorov 2012), преводът на *De hominis opificio* на Григорий Нисийски (*ГрНис*) (Sels 2009), преводите на Диалектиката (= *Dial*) и Догматиката (= *Dogm*) на Йоан Дамаскин (Weiherr 1969, Weiherr, Keller, Miklas 1987), славянският превод на Книгата *Йов* с тълкувания (Христова-Шомова 2007), славянският превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил (= *Фот*) (Славова 2013), Манасиевата хроника (= *Ман*) (Творогов 1988), Тълкуванията на Песен на Песните (= *ПП*) (Димитрова 2012), среднобългарският превод на словата на авва Доротея (= *АД*) (Димитров 2010) и др. Разбира се, имат се предвид и лексикографските данни за класическите старобългарски паметници

(общоупотребимост и установеност в системата на езика). 36 от двукоренните образувания в изследвания текст са засвидетелствани в КСП²:

благοвѣрѣмѣнѣнъ (2) < εὐκαίρος ПА Dogt; благавѣствовати (1) < εὐαγγελίζομαι ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек ТрСин Dogt ЕС; благавѣстити (1) < εὐαγγελίζομαι ПЕ ГрЦ Гр СтПр Бсрднб Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt; благодарити (3) < εὐχαριστέω ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА АД; благодарѣствовати (2) < εὐχαριστέω СтПр; благодарѣствѣнъ (1) < εὐχάριστος ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб; благодарѣние (2) < εὐχαριστία ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt АД; благадѣтеи (1) < εὐεργέτης ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек ТрСин Dogt ПА АД; благадѣтъ/благодать (18) < χάρις ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС АД; благадѣпѣнъ (2) < εὐπρεπής ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг Dogt ЕС; благословити (1) < Ж ПЕ СтПр Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС АД; благословѣние (1) < εὐλογία ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Ареопаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС АД; благословѣнъ (4) < εὐλογητός, εὐλογημένος, τῆς εὐλογίας ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Сим1073 ПА АД; благочѣстие (6) <

(=КСП), за съчиненията, възникнали през старобългарския период, но запазени в по-късни преписи, както и за други авторски и преводни съчинения, появили се преди XIV в. — напр. словата на Климент Охридски (=КлО) (Христова-Шомова 1994), Шестодневът (=ЙоЕШ) (Aitzetmüller 1975) и Богословието (=ЙоЕБ) (Sadnik 1983) на Й. Екзарх, Симеоновият сборник от 1073 г. (=Сим1073), руските служебни минеи за месец декември (=МинДек) (Christians 2001), Паренесисът на Ефрем Сирий (=ЕС) (Aitzetmüller 1990), Пандектите на Антиох (ПА) (Върбанова 2011), Хрониката на Георги Синкел (Тотоманова 2008), Историческата палей (Станков 1994), Диалозите на Псевдо-Кесарий (Милтенов 2006), Книгата на 12-те пророци (Златанова 1998), Книгата на пророк Иезекиил (Илиева 2006) и др.

² След всяка нормализирана форма на думата в скоби се посочват фреквентността ѝ в ЙоЗлПА и гръцките съответствия, експерпирани от критическите издания на текста на оригинала (Malingrey, Daniélou, Flacelière 1970, Malingrey 1994). Старобългарският текст се представя по най-стария запазен славянски препис на книгата *Маргарит*, който е български и е от 60-те или 70-те години на XIV в. — ркп. ! F.I.197, РНБ, Санкт Петербург. Текстът по този препис не е издаван, научното разчитане е мое. Накрая се посочват сиглите и на другите среднобългарски оригинални и преводни съчинения, които като цяло стоят най-близо до ЙоЗлПА по отношение на интересувания ни лексикален пласт. За да се избегне утежняване на изложението, се дават само сиглите на текстове, при които е налице над 25% съвпадение с композитите в ЙоЗлПА. Така ще се процедира и при незасвидетелстваните в КСП сложни думи.

εὐσέβεια ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС; боговорѣнь (1) < θεομάχος ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек; богоразоужіє (1) < γνῶσις τοῦ Θεοῦ ПЕ ГрЦ СтПр Ареонаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt; велѣѣпота (1) < μεγαλοπρέπεια; воєвода (2) < στρατηγός ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек Сим1073 ТрСин ПА ЕС АД; достоинствѣрьнь (2) < ἀξιόπιστος ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Сим1073 ТрСин; законопрѣстѣпленіє (1) < παρανομία ПА Dogt; златоу҃стѣ (1) < χρυσόστομος СтПр Ареонаг Сим1073 ТрСин Dogt АД; зѣлодѣѣство (1) < κακουργία ГрЦ ГрБсрднб МинДек Сим1073 ЕС АД; идоложрътвѣнь (2) < εἰδωλόθυτος ГрЦ СтПр Ареонаг ПА; мимонти (1) < παρέρχομαι ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС АД; мимотеши (2) < παρατρέχω СтПр Ареонаг МинДек ТрСин ПА ЕС; мѣногоразличѣнь (2) < πολυποίκιλος ПЕ ГрЦ Ареонаг МинДек ЕС; мѣногоцѣѣнь (1) < πολυτέλεια (субст.) ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек ТрСин ПА ЕС АД; нелицемѣрьнь (1) < ἀνυπόκριτος СтПр Ареонаг МинДек ПА ЕС; присносѣ (1) < αἰίδιος ПЕ СтПр Ареонаг МинДек Сим1073 ПА; равѣночѣстьнь (2) < ὁμότιμος ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек Сим1073; самовластьнь (1) < αὐτεξούσιος ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Ареонаг Сим1073 ТрСин Dogt ПА ЕС АД; словословіє (4) < δοξολογία ПЕ ГрЦ СтПр Ареонаг Сим1073 Dogt ЕС ПА; христо(с)любіє (1) < φιλόχριστος ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Сим1073 ЕС АД; четврѣногѣ (1) < τετράποδος ПЕ ГрЦ ГрБсрднб; чловѣкѣлюбіє (8) < φιланθρωпіа ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ЕС АД; чловѣкѣлюбіѣць (2) < φιάνθρωπος ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг МинДек Сим1073 ТрСин Dogt ЕС АД.

68-те сложни думи в ЙоЗлПА, които не са засвидетелствани в КСП, ще бъдат представени в кратки речникови статии. Всяка речникова статия включва следните параметри: нормализирана форма на дадения композит (според принципите, възприети в СтС, като използваме и сиглите за КСП в него), фреквентност в ЙоЗлПА, гръцки съответствия, дефиниране на значенията на съвременен български език, контекст и къде точно се регистрира в ркп. F.I.197. Там, където е необходимо (най-вече при хапаксите и при други редки думи), се прави кратък коментар на лингвистичните данни:

благоговѣѣниѣство, -а ср (5) εὐλάβεια благоговение, богобоязливост: протѣженіє во прѣѣждѣрости, протѣженіє творитѣ блѣгоговѣѣниѣства (εὐλάβειας). (25a). ПЕ СтПр ГрБсрднб Ареонаг АД.

благоговѣѣниє, -ниа ср (1) εὐλάβεια благоговение, страхопочитание: бездрѣзновененѣ есѣѣ рѣѣ стѣѣда испѣлненѣѣ. ниже ѣѣврѣсти оѣстѣѣ могѣѣ. сатанинско ѣ се блѣгоговѣѣниє (εὐλάβεια). (40a). ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Ареонаг МинДек АД.

благодѣтствувати, -ствоуѣж, -ствоуѣши *несв.* (1) χαρίζομαι (от)давам на драго сърце: вошжж ѿ мнѣ имаши славж нежели аже лѣпо ѣ бошаа ми бл҃годѣтствѣши (χαρίζη) ѿ должный (46a). *ЕС.*

благодоушнѣ, -ын *прил.* (1) εὐτόνος много силен; *прен.* — ревностен: такоуѣ и члѣскаа мысль • доудеже вбо вестрашіа наслаждает сѧ мнѡга, разливаает сѧ и растичетъ • вънегда же вѣщѣ ѡвѣстоаніе тж ѿ долѣ втѣснитъ • съгнѣтаема добрѣ, чисты и бл҃годоушны (εὐτόνους) кѣ высотѣ възснлаетъ мѣтвы • (39б). *ГрБсрднб.*

благонравіе, -ия *ср* (2) εὐγνώμοσύνη благонравіе, доброта; благоразуміе: зриши ли бл҃гонравіе (εὐγνώμοσύνην) раба; бл҃годарѧ тѧ рѣ сего ради. тако непостижима имамъ вѣжж. (4a). *ГрБсрднб ТрСин.*

благонравнѣ, -ын *прил.* (1) εὐγνώμων благонравен, с добър нрав: елма вбо кы бл҃гонравни (εὐγνώμονες) сжще и тѣмаши бл҃гый достонни, принеси вѣщаніе съ вѣсѣкож бл҃годѣтѣж ѡдамы еже прѣже вѣщѧхом сѧ, вънегда ѿ дѣѣ и голіафокѣ ѡржжи лѡвоумждрѣствоваахомъ кѣ вѣ (43б). *ГрБсрднб Dogm АД.*

благонравнѣ *нареч.* (3) εὐγνώμονως, εὐγνώμονήσας (< εὐγνώμονέω) благоразумно: нж ѡваче бѣ ради неизг҃лааго своего члѣволюбіа • не смѣреномждрѣствжщжж тѣчїж, нж и нже бл҃гонравнѣ (εὐγνώμονως) съгрѣшенїа своа г҃лашжж, мнлзетъ и прїемлѣ и вывааетъ милостивъ и бл҃гъ нже сице прилежжщїимъ • (40б); аще во мытаръ члѣкъ послѣднаж злобы видѣ. не смѣреномждрѣствовавъ тѣчїж, нж бл҃гонравнѣ (εὐγνώμονήσας) съгрѣшенїа своа рекъ... (41б).

Прилагателното бл҃гонравнѣ, от което е образувано наречието, не се среща в КСП, но започва да се употребява в по-късни оригинални и преводни славянски текстове (Славова 2013: 251, Спасова 1999: 62, Срезн I: 101, Димитров 2010: 22 и др.). Освен съответното гръцко наречие εὐγνώμονως, в един от случаите бл҃гонравнѣ предава аористното причастие εὐγνώμονήσας < εὐγνώμονέω.

благополучнѣ *нареч.* (2) εὖστοχα благополучно, непогрешимо: *сице стонте о г҃и възлюбленїи* такоже во стрѣлецъ аще бл҃гополучнѣ (εὖστοχα) хоуѣ поущати стрѣлы, прѣвѣѣ ѿ стоани своимъ прилежанїе творитъ • и противж знаменїю съ ѡпасѣствомъ себе поставѣ, потѣщанїа емает сѧ стрѣлаамъ • (31a).

В отделни случаи за наречие в гръцкия език служи формата на прилагателното име за винителен падеж ср.р. мн.ч. (Милев, Михайлов 1979: 80). Ето защо предаването на εὖστοχα < εὖστοχος с адвербиална форма е логично и свидетелства за познаване на особеностите на езика, от който се превежда. Прилагателното бл҃гополучнѣ, от което е получено бл҃гополучнѣ, е регистрирано например у *ГрЦ* и *ПЕ* с по 3 употреби

(Спасова 1999: 63). У ПЕ се среща и наречието благополоучьно (Карачорова 2011: 206).

благоуоуѣньство, -а *ср* (1) εὐχροία свежест, здрав външен вид: ... елма вѣо стра̑ пришествѣа аггѣлѣа̑. ꙗкоже издыхашѣжъ сице того вѣтрон. лнѣѣгъ сътворивъ вѣѣдѣсть и погѣбивъ цвѣтъ красоты. и истѣщѣкъ благоуоуѣньство (τὴν εὐχροίαν) ꙗвленіа въсе̑. (196).

Думата е употребена 2 пъти и в *ГрНис*, където превежда същата гръцка лексема (Sels 2009: 4). Mikl: 27 регистрира словообразователния синоним благоуоуѣньствіе, употребен в Михановичевия хомилиар, който се среща и у *ГрБсрднб* (Спасова 1999: 156). *ЕС*.

благохваленіе, -на *ср* (2) εὐφημία похвала, добра дума: ба̑ во никтоже, ниже вѣзчѣста̑ ꙗѡврѣднѣти възможѣ̑. ниже хвала̑ свѣтѣлѣиша изъавитѣ̑. нѣ въ свои присно прѣвѣываетъ слаѣ̑. ниже бл̑гохваленіемъ̑ (εὐφημίας) възрастаж, ниже влнѣваемъ̑ злохѣленіемъ̑. (16а). *ГрЦ ТрСин*.

благочиніе, -на *ср* (3) εὐταξία пед, порядък, организираност: Что̑ се пастыр̑ не прѣстонѣтъ и ѡвца̑ съ лнѣѣѣ бл̑гочиніемъ̑ (εὐταξίας) столѣтъ̑. (1а). ПЕ *ГрЦ ГрБсрднб Ареонаг*.

Думата липсва в КСП, но в Енинския апостол е засвидетелстван словообразователният вариант благочиніеніе (СтБР I: 84, СтС: 90).

благочиновати, -чиноуѣж, -чиноуѣши *несв*. (1) εὐτακτέω държа се добре, съблюдавам реда: иѡ воеводѣ̑ тогда наипаче чюдимъ̑ сѣ, егда и не сѣщѣ̑ емѣ̑ коннѣства̑ бл̑гочиноуѣжѣтъ̑ (εὐτακτῇ). (1а).

Глаголна форма композит с тези съставки засега се открива само в *ЙозлПА*. Предпочитанието на компонента благо- пред довро- и честото използване на имперфективната глаголна наставка -ѡа- са характерни черти на търновските текстове от XIV в. (Славова 2013: 68).

боговидѣніе, -на *ср* (1) θεωρία съзерцание на Бога: трепещет̑ во и оуѣсает̑ сѣ̑ дѣша̑ на лнѣѣѣ въ̑ въшнѣй̑ кѣснаѣи̑ бл̑говидѣнѣ̑ (θεωρίας). (21б). ПЕ *ГрЦ СтПр ГрБсрднб МинДек*.

боголѣпнѣ *нареч*. (1) θεοπρεπῶς достойно за Бога, богоприлично: что̑ же се̑ ѣ̑; сын̑ въ̑ надрѣ̑ ѡчѣхъ̑, дѣвѣлъ̑ оуѡ̑ глѣ̑ ѣ̑ нѣ доколѣнъ̑ показати присноствъ̑, аще̑ бл̑голѣпнѣ̑ (θεοπρεπῶς) въспрѣимемъ̑. (28б). ПЕ *СтПр*.

В КСП е засвидетелстван словообразователният синоним боголѣпно с 2 употреби в *Супр* (СтС: 96, СтБР I: 99), а в *Сим1073* — наречието боголѣпнѣ. Боголѣпнѣ вероятно е контаминация от тези форми.

вѣдовѣлѣтънъ, -ѣи *прил*. (1) ῥιψοκίνδυνος който се пуска в опасни начинания; безразсъдно смел, дързък: иѡ егда̑ ѡвѣщаваѣтъ̑ что̑ бѣ̑ и еже̑ не догонѣтъ̑ лнѣѣѣ испытовати̑ сѣ̑, вѣро̑ж̑ прѣимати̑ ꙗѡваѣтъ̑. еже̑ во̑ ѡ̑ таковѣ̑

испытovati винѣ, и истъзовати прѣ · и въразъ възысковати, дръзостнѣишѣ и бѣдовѣмнѣишѣ (ρίψοκινδύνου) ѿ дшж · (86).

Думата не само е *hapaх legomenon*, но и първият ѝ компонент не се среща в състава на сложни думи в средновековните славянски паметници — в лексикографските справочници не се откриват *composita* с първа съставка бѣдо-.

вельрѣчнѣ, -иѣ *ср* (1) μεγαληγορία самохвалство; дързост: ѿвѣче ѿвѣишѣ сѧ нѣцѣи, иже діаколѣе вельрѣчѣе (μεγαληγορίαν) прѣкѣзшѣше · (10а). *Сим 1073 ПА*.

В КСП са засвидетелствани глаголетъ вельрѣчкати и прилагателното име вельрѣчникъ.

въсеорѣжжѣство, -ѧ *ср* (1) παντευχία пълно въоръжение, всеоръжие: ... показоуѣще словомъ ꙗко ѿкѣ ѡво въсеѡрѣжжѣство (παντευχία) нѣкѣиѣ и велѣемъ ѡвѣсѣждѣ ѡграждѣн бѣ · ѿкѣ же нагѣ ѡ орѣжѣи ѡнѣ, вѣроѣ ѡграждаше сѧ · (43б). *ГрЦ*.

въсесѣвѣтъ, -ѣи *прил.* (1) πανάγιος всесвят, пресвят, свещен: ... ꙗко близъ самоѣо прѣстола славы стоѣ · и съ сѣрафѣи ѡбѣтаѣ, сице въсѣсто (πανάγιον) пѣнѣе да приносѣтъ; иже славы и величѣства бѣ · (31а). *ПЕ ГрЦ СтПр Арсенаѣ ТрСин Dogm*.

дароносѣць, -ѧ *м* (1) δоруφόρος (!) човек, носещ дарове; дароносец (?): ѡнѡжицѣѣ ѡво тоѡмъ самоѡмъ діадимѣѣ носѣцѡмъ · ѡгнемъ съдръжилѣи и на ѡдрѣ сълежѣцѣѣ и жеѡмъ, прѣстоѡтъ ꙗкѡ ꙗкѡ · дароносѣи (δоруφόροι) · слоуѣѣ · ꙗкѡ · (39б). *СтПр МинДек*.

Значението на гръцката дума е 'копиеносец' (Стгр: 203). Вероятно преводачът по някаква причина е възприел първата съставка на сложната дума не като дору ('копие'), а като дѡров ('дар') и вследствие на това е смесил δоруφόρος с дѡроφόρος. Сродният глагол дароносити се открива например у *ГрБсрднб*, *ПЕ*, *ГрЦ* (Харалампиев 1990: 144, Карачорова 2011: 208), а съществителното дароношение — у *ГрЦ* (Спасова 1999: 81). В *ГрБсрднб* е засвидетелствано и дароносие (Спасова 1999: 158).

дѣсѣтолѣтънѣ, -ѣи *прил.* (1) δωδεκάετης (!) десетгодишен: и не рѣ ꙗко егда вѣхъ отрокъ · отрокъ ѡ дѣсѣтолѣтънѣи (δωδεκάετης) глѣ сѧ · нѣ егда вѣ младенецъ... (3а).

И тук е налице грешка в превода — най-вероятно δωδεκάετης ('12-годишен') неправилно е било възприето като δεκάετης. В КСП са засвидетелствани прилагателните имена дѣсѣтистроуѣнѣ и дѣсѣтъстроуѣнѣ, образувани без съединителна гласна. Първата част на тези композити представляват форми за винителен, родителен или дателен падеж, докато при дѣсѣтолѣтънѣ се появява съединителна гласна ѡ, което подсказва, че това е по-ново образуване. По по-късния модел е образуван например

още глаголят десѣтоуѣсоуѣвити ('умножавам по десет') в *ПП* (Димитрова 2012: 163).

добродѣтѣлѣ, -и ж (5) ἀρετή, τὸ ἀγαθόν добродетел: ... тако да винѣ да и дрѣзновеніе ѿнолѣ, и добродѣтѣлѣ (ἀρετήν) своѣ налѣ покажетѣ. (456); и съ лнѡсѣ показѣ тѣщаніемѣ. ико вѣстѣ тако глава ѣ та вѣсѣлѣмѣ добродѣтѣлѣмѣ (τὼν ἀγαθῶν) (16). *ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек ТрСин Dogm ПА ЕС АД.*

животописательство, -а ср (1) ζωγραφία живопис: паче же повѣше слово вѣзвѣдѣмѣ. *исповѣл са тѣвѣ тако страшно ѡдивиѣ са еси*. что ѣ страшнѣ. лнѡси чюдил са тѣчѣл, нѣ не съ страхомѣ. стѣповомѣ доврѣтѣ стѣбнамѣ животописательство (ζωγραφίαν)... (4а).

У Mikl: 197 е засвидетелствано съществителното име животописатель със значение 'живописец', в *СтПр* — животописецъ със значение 'живописец' (Петков, Спасова III: 225, 126), *срв.* животописецъ — 'художник, иконописец' (Бончев 2002: 172). В съвременния български език и в останалите славянски езици преобладават формите с по-кратката първа съставка на сложната дума (живо-) заради по-голямото им разпространение в славянската книжнина от възникването ѝ до Късното средновековие — *вж.* напр. съществителното име животворецъ в Асеманиевото евангелие (СтБР I: 493, СтС: 217), живописецъ в *ГрНис* (Sels 2009: 18), живодавецъ, живоначалникъ в *МинДек* (Christians 2001: 63), глагола живописовати в *ТрСин* (Тасева 2010: 575), прилагателните живороднѣ, живородителнѣ в *Ареопаг* (Goltz, Prochorov 2012: 1722), живописательнѣ в *СтПр* (Петков, Спасова II: 224) и др. В съвременния български език е настъпила и семантична диференциация при някои сложни думи с първи елемент живо- и живото-, каквато през по-ранни периоди от историческия развой на езика невинаги е била налице. Напр. днес *животописател, живописец, живопис, живоописание, живописен* означават 'животописец, жизнеописател', 'биография', 'биографичен, жизнеописателен' (РБЕ 5: 73), докато *живопис, живописател, живописец, живописвам, живописен* имат значения 'изобразително изкуство', 'художник', 'създавам живопис, рисувам', 'живописен; хубав, красив' (РБЕ 5: 64—65). В средновековните паметници и животописатель, и живописецъ например са превод на гръцкото ζωγράφος ('живописец, художник') и са синоними (Mikl: 197; Weiher, Keller, Miklas 1987: 672).

законоположникъ, -а м (1) νομοθέτης законодател: юудее же пакы съпротивѣ проповѣдѣхѣхъ же его лнѣтѣ са прѣемати и почитати, прѣркы глѣ и законоположника (τὸν νομοθέτην) ѡ проповѣдѣмаго же ѡ нѣ, вѣзвѣстѣтѣ. (446). *ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареопаг МинДек Сим1073.*

Среща се още в редакциите на Лествицата от XIV в. (Мострова 2004: 405), а в *ПП* е регистриран словообразователният синоним законоположителъ (Димитрова 2012: 169).

земледѣльникъ, -а м (1) γεωργός земеделец: Τροῦδολιovníн ѿ земедѣльникъ (τῶν γεωργῶν) · вѣнегда аще видѣа дрѣво бесплодно и непитомо тѣ гоуѣащее троуды и коренѣ дѣвельство и тѣлготѣж сѣни растѣѣающее сады, съ мнѡсѣмъ ѿсѣцаѣа то тѣцѣаніемъ · (156).

Въпреки че в *КСП* думата *земля* е с висока честота на употреба (> 700), единственият композит, образуван с нея в старобългарския канон, е *земледѣлгание* в *Евх* (СтС: 236, Стбр I: 539). В по-късни паметници започват да се срещат сравнително голям брой *composita* с първи компонент *земле-*. В *ГрНис* например са регистрирани *земледѣлатель*, *земледѣльство*, *земледѣлти* (Sels 2009: 20), а у Mikl: 224–225 и Бончев 2002: 192 — мотивиращата основа *земледѣльникъ*, както и *земледѣлание*, *земледѣлательнъ* и др.

земледѣльничскъ, -ын прил. (1) γεωργικός земеделски: се вѣ нѣгдѣ и землѣ владѣнѣвши, и земледѣльничскый (γεωργικῶν) не вѣсприемиши ржкъ (16а).

земледѣльць, -а м (1) γεωργός земеделец: елмаже земедѣльць (γεωργὸν) тогда наипаче чюдим сѧ · не егда мнѡжицеж вѣздѣланжж земля добръ дѣлаетъ · нж егда нескѣанныж нивы вѣземъ мнѡга спѣвитъ промышленіа · (49а). *ГрЦ СтПр ГрБсрднб*.

В *ПП* е задвидетелстван образуваният със същите основни компоненти глагол *земледѣльствовати* (Димитрова 2012: 163).

зѣлодѣйствовати, -ствоуѣж, -ствоуѣши несов. (1) κακούργεω злодействам, върша зло: что вѣо ѣ еже злодѣйствова (ἐκακούρησεν) ажкавыи вѣсѣхъ ѡнъ · (316). *СтПр*.

зѣлохоуление, -на ср (1) βλασφημία злословие, хула, клевета: бѧ во никтоже, ниже вѣзчѣстѧ ѡвѣрѣдити вѣзможѣ · ниже хвала свѣтлѣиша изыавитъ · нж вѣ своен присно прѣкываетъ славѣ · ниже вѣлгохваленіемъ вѣзрастаж, ниже вѣнѣкѣемъ злохоуленіемъ (βλασφημία) · (16а). У *Фот* се среща сродната дума прилагателно име *зѣлохоульнъ* (Славова 2013: 269).

конеристательство, -а ср (1) ἰππόδρομος надбягване с коне, конни гонки: таже ѿ нже вѣ силѣ сжщѣи нѣкын · повиненъ ѡсѣжѣнѣюу гавлѣ сѧ · и аже вѣ оустѣ вѣземъ, изводимъ вѣ нже на сѣмрътъ пѣтемъ · тогда вѣо вѣсѣ градъ на конеристательство (ἰππόδρομον) течаше · и аже ѿ кѣплѣннѣи хрѣмовъ извожѣахж · и ѡвѣщнѣ вѣ нарѣ вѣзшѣ, исхѣити ѿ цѣркаго гнѣва ѡсѣжѣнаго · (226).

В *КСП* липсват *composita* с първа съставка *конь-*. У Mikl: 301 е регистриран словообразователният синоним *конеристание* (*equogum cursus*), както и *конетѣние*, предаващо същата гръцка дума — *ἰππόδρομος*.

Семантиката на гръцкото съответствие е 'хиподром, място за конни гонки' (Стгр: 379), а реализираното значение в *ЙоЗлПА* е метонимично. Думата кониеристателство е регистрирана в *СДСЯ* със същото значение ('конни надбягвания'), а за 'хиподром' е посочена 'кониеристалище' (Старчевский 1899: 329).

краежгълънъ, -ъи *прил.* (1) ἄκρογωνιαίος крайъгълен: тѣмже и мы каменъ ѡнъ въ рѣкѣхъ илѣмъ • краежгълъни (ἄκρογωνιαῖον) глѣ и мыслъни • (436). *ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг ТрСин АД.* В КСП липсват *composita* с първа съставка *крае-*.

лихонмъствовати, -ствоуѣж, -ствоуѣши *несв.* (2) πλεονεκτήω превъзхождам: и ѿ бесловесный ничимже оуиши вѣдѣ, нѣ ѡмѡжае горши • въ селѣхъ во лихонмъствоуѣмъ (πλεονεκτοῦμεν) и • а еже въсѣми илѣми тѣлесными • (2а). *ГрЦ СтПр ГрБсрднб Ареонаг Сим1073 АД.*

В КСП са засвидетелствани редица сродни думи, но от други части на речта — лихонмъство, лихонмъствие, лихонимие, лихонимание.

лихонимъць, -а *м* (2) πλεονέκτης алчен човек, користолюбец: въсѣмъхъ вѣдѣнъ или лихонимъць (πλεονέκτης), не иматъ наследѣа въ црѣви вѣжѣ и хѣтѣ • (35а). *СтПр ГрБсрднб Ареонаг Сим1073 ПА ЕС АД.*

любомъдріе, -на *ср* (1) φιλοσοφία любомъдріе, любознание, философия: тѣмже не ѿ знаменіи нѣ ѿ любви познавати сѧ рѣ скончаѣ оученикѡ хс • тои въ сѣщи, нѣ єдина же чѣхъ лювомъдрѣа (φιλοσοφίας) скѣдна є ѡмѡмѡу ж • нѣ цѣлѣхъ иматъ и съврѣшенѣ доврѣдѣтѣль • (16). *ГрЦ СтПр Сим1073 ПА.*

любомъдрѣствовати, -ствоуѣж, -ствоуѣши *несв.* (8) φιλοσοφέω размишлявам, обмислям: сѧ и ісаіа лювомъдрѣствоуѣж (φιλοσοφῶν) глѣаше. родѣ его кто исповѣ. (46). *ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Dogm.*

любопрѣпирати сѧ, -аѣж сѧ, -аѣши сѧ *несв.* (2) φιλονεικέω настоявам упорито, обичам да споря, препирам се: тѣмже ѡлѣхъ вѣгати тѣхъ неистовѣства • неистовѣства въ послѣднѣго є любопрѣпирати сѧ (φιλονεικεῖν) еже вѣдѣти что сѣцѣствоуѣ є бѣ • (36). *ПЕ АД.*

любопрѣрати сѧ, -перѣж сѧ, -перѣши сѧ *несв.* (5) φιλονεικέω настоявам упорито, обичам да споря, препирам се: вы же еще по еже показати ми его вышнѣиѣхъ силѣхъ сѣща непостижима • вкрѣплѣете сѧ и еще и любопрѣте сѧ (φιλονεικεῖτε) того вѣдѣти, колицѣмъ оубо вѣдете пропастиѣхъ, колицѣмъ же ли стрѣлнинѣмъ достоини • (17а).

В *Сунр* е засвидетелствано прилагателното име *любопрѣрикъ*.

любопрѣрѣние, -на *ср* (2) φιλονεικία спор, препирня: тѣмже слыши прочѣхъ глѣ. и ѡстѣпи нѣкогда ѿ безвкрѣменѣаго любопрѣрѣнѣа (φιλονεικίας) • (466). *ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Сим1073 АД.*

любопѣрѣти сѧ, -пѣриж сѧ, -пѣриши сѧ *несв.* (9) φιλονεικέω настоявам упорито, обичам да споря, препирам се: аще же ѿни любопѣрѣти сѧ (φιλονεικοῦσιν) вѣдѣти· въпроси, что когда ѣ сжѣствоѣ дѣша· ꙗко въздоу҃х ли, или дѣхѣ· или вѣтру҃х. (366). *ГрЦ ГрБсрднб Ареопаг.*

любовѣствовати, -ствоѣж, -ствоѣиши *несв.* (1) φιλοτιμέομαι старая се ревностно: сице и павелѣ творѣше любовѣствоу҃ж бл҃говѣствовати (φιλοτιμούμενος)· не идеже именова сѧ х҃с. нж идеже не именоваше сѧ· (49а). *СмПр ГрБсрднб.*

миродрѣжѣцѣ, -а м (2) κοσμοκράτωρ повелител, владетел, господар на света: сѣа же начала и власти пѣ нѣсемѣ· сего ради и миродрѣжѣцѣ (κοσμοκράτορας) тѣхѣ наричетѣ· (266). *ПЕ ГрЦ ГрБсрднб МинДек ПА.*

В *Евх* е засвидетелстван словообразувателният синоним миродрѣжителѣ.

мѣноговожиѣ, -на ср (2) πολυθεΐα многобожие, политеизъм: и единѣ гѣ н҃с х҃с, ииже вѣсѣ· сего ради и еже *единѣ* приложи· ꙗко да не многовожиѣ (πολυθεΐαν) въводити пакы ѿни вѣлѣи҃жѣтѣ· (356). *ПЕ ГрБсрднб Ареопаг МинДек АД.*

В *Супр* е засвидетелстван словообразувателният синоним мѣноговожѣство.

мѣноговожѣнѣ, -ѣи *прил.* (1) πολύθεος многобожен, политеистичен, свързан с много богове: вѣ новѣ вѣ ѿ многовожѣнѣж (πολυθέου) прѣлѣсти прѣлѣи҃ше сѧ· аще пакы слышати хотѣхѣ бѣ и бѣ· кѣ томоу҃же оу҃бо възвратили сѧ вишѣ недѣгѣ· (36а). *СмПр МинДек Dogm.*

Думата присѣства и в *ЙоЕБ*.

мѣноговѣшѣствовати, -ствоѣж, -ствоѣиши *несв.* (8) πολυπραγμονέω, περιεργάζομαι любопитствам, интересувам се от много неща, изследвам; меся се в чужди работи, върша нещо ненужно: како не послѣднѣго везоу҃мѣа ѣ толико ѿстожѣи ѿ оного влѣти, самого бѣа мнѣговѣшѣствовати (πολυπραγμονεῖν) сжѣство· (46); сжѣтѣ во сжѣтѣ и другѣж силы, и҃же ниже имена сѣвѣмѣ· помыслите неразоу҃мѣе еретическое· равѣмѣ ниже имена сѣвѣмѣ, и влѣнее ти сжѣство мнѣговѣшѣствоу҃жѣтѣ (περιεργάζονται)· (256). *ЕС.*

мѣногоиспытѣвати, -испытѣж, -испытѣиши *несв.* (2) πολυπραγμονέω любопитствам, интересувам се от много неща, изследвам; меся се в чужди работи, върша нещо ненужно: ѿни слава· а сиѣ испѣзоу҃жѣтѣ. безмѣлѣвѣствоу҃жѣтѣ ѿни. а сѣи мнѣгоиспытѣжѣтѣ (πολυπραγμονοῦσιν). (6а). *ГрБсрднб Ареопаг.*

отѣцѣначальникѣ, -а м (1) πατριάρχης патриарх, праотец, родоначалник: манихее оу҃бо и иже таа҃же тѣ недѣгѣжѣи, проповѣдѣемаго ꙗко мнѣтѣ сѧ прѣемати х҃а· проповѣдѣжѣжѣ же его вѣвѣчѣствѣжѣтѣ прѣкы и ѿцѣначальники (патриάρχας)· (446). *ТрСин.*

очивистѣнѣ нареч. (1) ὁφθαλμοφανῶς в истинския си вид, както изглежда в действителност; очевидно, видимо, ясно: ... и ѿ иже къ мѡисесъ выкшаго ѡѡѣпаніа • ѡномъ во желажѣхъ видѣти его очивистѣнѣ (ὁφθαλμοφανῶς), рѣ бѣ • *никтоже гзритъ лице мое и живъ вждетъ* • (27а).

Наречието попълва веригата от словообразователни деривати с посочената семантика — очивистъ (СтС: 439, Стбр II: 172), очивистѣнѣ (Mikl: 547), очивѣстъ (Петков, Спасова I: 296), очивѣсто (Творогов 1988: 364) очивѣстъно (Петков, Спасова I: 296, IV: 381) и под.

присносѣщѣнѣ, -ѣи прил. (1) ἁίδιος вечен: такоже во ѿ оноу рѣчи аже къ мѡисеѡу реченныѣ азъ есмѣ сынъ, присносѣщѣное (τὸ ἁίδιον) въсприемленѣ • (29а). *ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Ареонаг МинДек Сим1073 Dogm.*

Това сложно прилагателно е предпочитано в преславската и атонската редакция на старобългарския книжовен език пред вѣчѣнѣ и привѣтънѣ, характерни за Кирило-Методиевите преводи (Тасева, Йовчева 2006: 227, Димитрова 2012: 161).

присносѣщѣнѣ нареч. (1) ἁίδίως вечно, за вечни времена: тако и ѿ рѣчи сѣа глѣахъ сынъ въ нѣдрѣ ѡчѣнѣхъ, еже присносѣщѣнѣ (ἁίδίως) быти въ надрѣ ѡчѣнѣхъ мощно ѣ въспрѣати • (29а). *Сим1073.*

Наречието е образувано от прилагателното име присносѣщѣнѣ (вж. напр. SJS III: 306, Спасова 1999: 106).

ржкообѣчѣнѣ, -ѣи прил. (1) χειροήθης кротък, опитомен: такоже во голѣвица ржкообѣчѣна (χειροήθης) и питома въ хранинѣ которѣи прѣбывахши... (24б).

самѡобѣтованѣ, -ѣи прил. (1) αὐτεπάγγελτος който сам обещава, който сам предлага да свърши нещо: сътнѣи вѡ не смѣа привлѣци врача въ своѣ хранинѣ • влѣтъл же и члѡколюбецъ, самѡобѣтованѣ (αὐτεπάγγελτος) вѡѣкѣа сѣа понти тамо • (45б). *ГрБсрднб.*

славолюбіе, -іа ср (1) φιλοδοξία славолюбие: сїе вѡ дрѣво, ни пакелъ насади • нї апѡлосъ напои • ни бѣ възрастѣ • нѣ насади вѡ, помыслѡмъ безъ вѣременѣе ѡпытованіе • напои же възношеніа величаніе • възрастѣ же славолюбіа (φιλοδοξίας) желаніе • (16а). *Сим1073 ПА ЕС АД.*

сѣкровниѣкрадѣцъ, -а м (1) βαλαντιοτόμος домокрадец, битов пресътъпник; джебѣия: вѣдѣаше во тако никтоже ѡ вѣ прѣиметъ иже сїа сѣвѣтоуѣщѣ • развоинники же нѣкыѣ и сѣкровниѣкрадѣцѣ (βαλαντιοτόμους) прилѣснѣ къ нарѡдѣ. (31б).

Единствената сложна дума с първи компонент сѣкровниѣ- е регистрирана у Mikl: 929 — сѣкровниѣхранитель < γαζοφύλαξ ('касиер, ковчежник'). В нашия случай семантиката е почти антонимична. Значението на гръцката дума βαλάντιον е 'кесия' (Стгр: 143), но тъй като в средновековните славянски паметници сѣкровниѣ означава и 'дом, къща;

колиба; покрито място за живеене' (Срезневский 1989 III: 723), освен 'джебчия' би следвало да се има предвид и семантика 'домокрадец'. Както бе отбелязано, сложните думи, образувани без помощта на съединителна гласна, са много стари славянски образувания (Цейтлин 1986: 216—218), но в случая не може да се твърди със сигурност, че не е налице съединителна гласна, тъй като има съвпадение на окончанието за ср.р. с преглас -о/-ѣ- след мекото съчетание -шт-.

сѣмѣренѡмѣдріе, -на ср (7) ταπεινοφροσύνη смиреномъдрие, съчетание от смирение и мъдрост: сѣмѣренѡмѣдріе (ταπεινοφροσύνη) ко ѣ егда кто многа и веліа исправленіа сѣвѣды сѣвѣ, и ничтоже веліе ѡ сѣвѣ мѣчтает сѣ. (406). *СмПр ГрБсрднб ПА ЕС АД.*

сѣмѣренѡмѣдрѣствовати, -ствоуѣж, -ствоуѣши несв. (4) σωφρονέω, ταπεινοφρονέω проявявам смиреномъдрие: и ничтоже ѣ оудареніа сего безчѣстнѣише. нѣ вбаче вѣсѣ рѣтрѣпѣ. тако да ѡ изцѣствѣ ты навѣкнѣши сѣмѣренѡмѣдрѣствовати (σωφρονεῖν). (7a); сѣа же не тако да сѣгрѣшаемѣ глѣ, нѣ тако да сѣмѣренѡмѣдрѣствѣемѣ (ταπεινοφρονῶμεν). (416). *СмПр ЕС.*

У *ГрЦ* и *ГрБсрднб* се открива глаголът сѣмѣренѡмѣдрѣствовати. В КСП липсват composita с първа съставка сѣмѣрено-.

сѣтолѣтнѣ, -ѣи прил. (1) стогодишен: порадоуѣмѣ ко свое тѣло рѣ вже оумрѣщѣено, столѣтенѣ нѣгде сын. и мрѣтвѡстѣ ложеснѣ сар'ринѣ. вѣ ѡвѣтованіе же бѣже, не оуспѣмѣ сѣ невѣрїемѣ. нѣ възможе вѣрож. (126).

Думата няма гръцко съответствие, тъй като тук е налице интерполация — уточнението столѣтенѣ нѣгде сын, вмъкнато в цитата от Римл. 4:19—20, липсва в текста на оригинала. Лексемата се среща още в *Слово на рождество на Йоан Предтеча* на Григорий Цамблак (Спасова 1999: 114). Наличието ѝ в *ЙозлПА* я изважда от групата на хапаксите.

сыноположеніе, -на ср (1) υιοθεσία осиновяване: рек' во тако молѣх сѣ анаѣма быти ѡ хѣ. ѡ братїахъ мой и сѣродницѣхъ мой по плѣти, приведе. нѣже сѣноположеніе (υιοθεσία) и закѣти и ѡвѣтованїа. ѡ нѣже хѣ по плѣти, сын нѣ вѣсѣмѣи бѣ блвѣнѣ вѣ вѣкы аминѣ. (176). *ПЕ ГрЦ Арсеназ МинДек Dogm.*

сѣребролюбнѣ, -ѣи прил. (1) φιλάργυρος сребролюбив, алчен: сице и адамѣ впованїемѣ вѣщѣшѣж чѣсти, и сѣщѣж испадѣ. сице ѡ сребролюбнѣи (φιλάργυρων) выкаѣ. мнѡзи мнѡжицеж волшїи' желѣжце, и настожѣца погѡукишѣ. (36). *ГрЦ ЕС.*

сѣпротивѡстоѣтелнѣ, -ѣи прил. (2) ἀντίρροπος равнѡсилѣн, равнѡстоѣн: зри како народѣ вѣсѣмоу сѣпротивѡстоѣтелен' (ἀντίρροπος) бѣ. и молѣвы ѡ народѣхъ вѣсѣ приносѣ бѣи. (9a).

трудолюбивъ, -ѣи *прил.* (1) φιλόπονος трудолюбив: Трудолюбивѣи (οἱ φιλόπονοι) ѿ земедѣлникъ · вѣнегда аще видѣа дрѣво бесплодно и непитомо... ѿсѣцаѣ то тѣщанїемъ · (156). *СтПр.*

оузаконоположити, -жж, -жиши *св* (1) νομοθετέω постановя, (из)дам закон: сице же и ѿцѣи ѡзаконоположишж (ἐνομοθέτησαν)... (296). *ПЕ ГрБсрднб Аренаг ТрСин Dogm.*

оуцѣломъдрити *сѧ*, -ждриж *сѧ*, -дриши *сѧ св* (1) σωφρονίζομαι вразумя се: сего ради сѧ глаахѣ тогда, тако да навъикше елико аггль ѿ чѣка разньствзетъ · и ѿ раба прѣизащствѣ оуцѣломъдривше *сѧ* (σωφρονισθέντες), ѿ нже на вѣкж неистовѣства прѣмѣнат *сѧ* · (246). *СтПр ГрБсрднб.*

Невъзвратният глагол е засвидетелстван у *ГрЦ, ГрБстб ЖРВ АД* (Спасова 1999: 117, Цибранска, Карамфилова 2007: 394, Димитров 2010: 387). Съществително име оуцѣломъдрїе се открива в *ТрСин* (Тасева 2010: 664).

оуцѣломъдрити, -риж, -рѣиши *несв* (1) σωφρονίζω вразумявам, поучавам: прѣвѣе вѡв тѣ ѿ вышнїи силъ оуцѣломъдрѣахѣ (ἐσωφρονίζομεν) · аггль · архангелъ · хероуѣилъ · серафїлъ · нинѣ же ѿ нечюкестъвныж твари · (106).

чловеколюбеѣствовати, -ствоуѣж, -ствоуѣиши *несв.* (1) φιλανθρωπεύομαι проявям човеколюбие: не вѡ глы тѣчїж вслыша бѣ, нж и мыслъ съ нежже сѧ прѣлагааше · видѣ смѣрено и съкръшено срѣце, и помилова и чѣколюбѣствова (ἐφιλανθρωπέυσατο) · (416).

їединодоушнѡ *нареч.* (1) ὁμοθυμαδόν единомушно: сице же помолити *сѧ* такоже въ црѣкї невѣзможно · идеже ѡцѣмъ мнжжѣство толико · идеже въпитїе къ бѡу единопѣшно (ὁμοθυμαδόν) възсилает *сѧ* · (22а). *ПЕ.*

їединодоушнѣ *нареч.* (1) ὁμοθυμαδόν единомушно: ... нж тако да нарѡдс и градс въсемъ вѣнатрѣ сѣцѣс, ѡбщжж ѡ нї молбы бжджтѣ · въсѣмъ единопѣшнѣ (ὁμοθυμαδόν) ѡбщаго вѣкж ѡ нї молашїи и помиловати призыважцимъ съ сѣлнѣишиагъ веплемъ · (296).

їединомыслие, -иа *ср* (2) ὁμόνοια единомыслие, единомушие: не тако вслышанъ выкаеши ѡсобъ вѣкж мола такоже съ братїа твоеа · зде бо ѣ что множае · таково единомыслие (ὁμόνοια) и съгласїе, и любви съазъ · (22а). *ПЕ ГрЦ ГрБсрднб Сим1073 ПА.*

Думата е засвидетелствана още в *КлО, ЙоЕШ* и редица други текстове.

їединороднѣ, -ѣи *прил.* (26) μονογενής единороден: днѣ збо нжжа ѣ навъикнжти, гдѣ сїе тѣ исповѣда єдинородныи (μονογενής) снѣ бжїи · (33а). *ПЕ ГрЦ СтПр ГрБсрднб Аренаг Сим1073 ТрСин Dogm ПА АД.*

Лексемата присѣства още в *КлО, ГрБстб* и др.

їединочѣстнѣ, -ѣи *прил.* (4) ὁμότιμος еднакво почитан, равен по достоинство или сан: зриши ли тако еже сътвори вѣкы ѣ къ равоу вѣсѣдзжцѣс; тѣмже еже сътвориагъ, єдиночѣстна (ὁμότιμου) нѣкоєго ѣ (46а). *ТрСин.*

Обособяват се 42 модела според първия компонент на сложните думи: благо- (26), бого- (4), вѣдо- (1), вель- (2), воюе- (1), въсе- (2), десато- (1), добро- (1), достойно- (1), живото- (1), (оу)законо- (3), землие- (3), злато- (1), зъло- (3), идоло- (1), коние- (1), краюе- (1), лихо- (2), (не)лице- (1), любо- (7), лино- (2), лиро- (1), лиъного- (6), отъце- (1), очи- (1), присно- (3), равъно- (1), ржко- (1), само- (2), славо- (2), съкровище- (1), съмѣрюено- (2), съто- (1), съино- (1), сърєвро- (1), сжпротиво- (1), трудо- (1), хрьсто(со)- (1), (оу)цѣло- (2), четврѣк- (1), чловѣко- (3), юдино- (5). В КСП не са засвидетелствани 6 от тях — в старобългарския канон липсват *composita* с първа съставка коние-, краюе-, отъце-, десато-, съкровище-, съмѣрюено-. Най-много са композитите с първа съставка благо- (26), срещу които присъства само един с първи компонент добро-. Сложните думи с добро- са по-нов лексикален слой в старобългарския книжовен език (Цейтлин 1986: 234) и би могло да се заключи, че *ЙозлПА* е по-близо до по-архаичните в езиково отношение писмени паметници. Трябва обаче да се има предвид, че наличието на черти от Кирило-Методиевия език може да се обясни и със стремеж към подражание на утвърдени и авторитетни езикови модели (Тасева, Йовчева 1998: 34, Илиева 2006: 442).

По-голямата част от композитите в *ЙозлПА* са суфиксални образувания. Количествено преобладават и сложните думи, образувани с помощта на съединителна гласна, като по-голямата част от тях се срещат и в КСП. Безсуфиксалните образувания, както и сложните думи, несъдържащи съединителна гласна, се смятат за стари славянски образувания. Следователно преобладаващата част от изследваните *composita* не принадлежат към по-старинния пласт лексика. Повечето от тях са с ниска фреквентност в средновековните текстове и в *ЙозлПА* са употребени еднократно. При глаголите преобладаващият словообразователен формант е наставката -(ѣств)ова-, прибавена към адективна или субстантивна основа. В КСП този словообразователен модел не е особено продуктивен, но е една от езиковите и стилистични характеристики на търновската книжнина през XIV в. (Славова 2013: 69). Най-много сложни съществителни имена са образувани със суфикси -ие и -иние. Това са доминиращи словообразователни типове и в КСП, и през среднобългарския период от езиковото ни развитие. Най-много *composita adjectiva* (25 от 33) са образувани с наставка -ѣнь. Такова е положението и при текстовете, свързани с дейността на представителите на Търновската книжовна школа — например 168 от 199 сложни прилагателни имена в съчиненията на Патриарх Евтимий са образувани именно с този суфикс (Карачорова 2011: 221).

Що се отнася до техниката на превеждане, в по-голямата част от случаите Дионисий Дивни се стреми да следва гръцкия оригинал — 80% от сложните думи са пълни структурни калки, предаващи всеки член на

гръцкия композит. В това отношение преводачът се придържа към характерната за текстовете от XIV в. тенденция към точно калкиране на гръцките словообразователни модели (Мострова 2004: 409). При случаите на структурно нееквивалентен превод преобладават примерите за разменени позиции на основите (φιλάργυρος > съребролюбвѣнь, φιλοδοξία > славолюбие, φιλόπωνος > трудолюбвѣнь, φιланθρωπεύομαι > чловеколюбовѣствовати), но има и такива за хибридни калки, при които е преведена само едната основа (εἰδωλόθυτος > идоложрътвѣнь), за превеждане на проста дума с композит (ἀρετή, τὸ ἀγαθόν > добродѣтели; σωφρονέω > съмѣрюеномѣдрѣствовати, но срв. и < ταπεινοφρονέω), за предаване на словосъчетание със сложна дума (γνώσις τοῦ Θεοῦ > богоразоуміе). Книжовникът преводач обича да разширява словообразователната структура на композитите с допълнителни префикси: νομοθετέω > оузаконоположити, σωφρονίζω, σωφρονίζομαι > оуцѣлюмѣдрити, оуцѣлюмѣдрити сѧ. Подобни примери се срещат при Патриарх Евтимий, при Григорий Цамблак и в други оригинални и преводни съчинения от XIV в. (Харалампиев 1990: 145; Спасова 1999: 116—117, 165; Карачорова 2011: 220).

По отношение на старобългарския канон най-голяма е близостта между *ЙоЗлПА* и Супрасълския сборник, Синайския евхологий и Синайския псалтир. Особено силно впечатление правят съвпаденията с текста на първия от тези паметници. Само 7 (19,4 %) от общите за КСП и *ЙоЗлПА* сложни думи не са регистрирани в Ретковия сборник (влаголѣпнѣнь, четвърѣногѣнь, мѣногоразличнѣнь — *Евх*; велѣлѣпота — *Евх*, *Пс*; законопрѣстѣплѣніе, мимотиши — *Пс*; идоложрътвѣнь — *Ен*), а други 7 съвпадащи лексеми са засвидетелствани единствено в този паметник (благочѣстіе, боготорнѣнь, достоинновѣрнѣнь, зѣлодѣиство, нѣлицѣмѣрнѣнь, равнѣночѣстнѣнь, самовластѣнь).

Данните от извършените наблюдения върху сложните думи показват, че *ЙоЗлПА* стои най-близо до среднобългарския превод *слова на Григорий Богослов* (50 общи композита), до съчиненията на *Григорий Цамблак* (49 съвпадения), до *търновската редакция на Стихиия пролог* (47 регистрирани и в двата текста сложни думи), до *произведенията на Патриарх Евтимий* (43 повтарящи се двукоренни образувания). Наблюдава се и лексикално сходство с *Ареопагитския корпус* на *Псевдо-Дионисий Ареопагит* в превод на *Исай Серски* (37 общи сложни думи), със *служебните минеи* за месец декември и със *Симеоновия сборник* от 1073 г. (съответно по 32 и 31 общи лексеми с *ЙоЗлПА*), със *Закхеевия превод на триодните синаксари* и с *превода на Догматиката на Йоан Дамаскин*, извършени през XIV в. (по 28 съвпадения), със *среднобългарския превод на слова на авва Доротей*, с *Пандектите на Антиох* и с *Паренесиса на Ефрем Сирин* (по 27 съвпадащи

composita), с Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил (22 общи лексеми от изследвания лексикален пласт). Лингвистичният материал свидетелства за пряката родствена връзка между ЙоЗлПА и търновската книжнина от XIV в. Едновременно с това се наблюдава близост с текстове, възникнали през класическия старобългарски период, но запазени в по-късни преписи, както и с други преводачески практики от Късното средновековие. Не е никак маловажен фактът, че в Кефаларевския скрипторий са пребивавали по едно също време (заедно с още много книжовници от целия Балкански полуостров) двама именити ученици и последователи на Теодосий Търновски — преводачът на ЙоЗлПЕ Дионисий Дивни и бъдещият български патриарх Евтимий. Прочутият стил „плетение словес“ на представителите на старопрестолната книжовна школа, една от характеристиките на който са именно сложните думи, не възниква изведнъж и неминуемо стъпва върху предходната традиция, адаптирайки я към актуалната езикова ситуация. Именно текстове като ЙоЗлПЕ предоставят на славистиката нов извор на данни за процесите в българския книжовен език през XIV в. непосредствено преди Евтимиевата реформа и разцвета на Търновската книжовна школа.

По изследвания лексикален маркер преводът на Дионисий Дивни показва близост не само с преводните среднобългарски текстове, но и с езика на авторските произведения, каквито са проповедите на Григорий Цамблак и съчиненията на Патриарх Евтимий. Ето защо голям интерес би представлявало например едно бъдещо сравнение на ЙоЗлПЕ с езика на химнописеца Ефрем, за когото е известно, че също има афинитет към сложните думи и следва езиковите модели на търновските реформатори (Матеич 1982, Харалампиев 1995: 92). Извършеното изследване е подчинено на генералната задача за очертаване на мястото на ЙоЗлПЕ спрямо останалите текстове, възникнали през периода IX—XIV в. В случай че се установи голяма степен на близост с някои от тях и по други лингвистични показатели, би могло да се предположи, че преводът е дело на един и същ книжовник, а това е от особена важност, тъй като при огромната част от средновековните преводни славянски текстове преводачите са анонимни. Не по-малко важно е и проучването на отношенията и с други преводачески практики на Балканите през посочения период, тъй като извършените сравнения свидетелстват за известна степен на сходство с някои от тях. Установената връзка на ЙоЗлПЕ както с кирилометодиевския език, така и с този на преславските текстове е доказателство за пряк континуитет по отношение на разгледаната конкретна лексикална категория, а на по-високо равнище — за единство на българския език в неговия исторически развой.

ЛИТЕРАТУРА

- Бончев 2002, 2012. Бончев, Ат. Речник на църковнославянския език. Т. I (А-О). С., 2002. Т. II (П-Я). С., 2012.
- Върбанова 2011: Върбанова, П. Славянският превод на Пандектите на Антиох. Езикови аспекти (Докторска дисертация). Велико Търново, 2011.
- Димитров 2010: Димитров, К. Речник-индекс на словата на авва Доротея (По ръкопис 1054 от сбирката на М. П. Погодин). Велико Търново, 2010.
- Димитров 2014: Димитров, К. Средновековният славянски превод на словата против аномеите на св. Йоан Златоуст. — В: Сборник в чест на проф. К. Попконстантинов. Велико Търново, 2014 (под печат).
- Димитрова 2012: Димитрова, М. Тълкувания на Песен на Песните в ръкопис 2/24 от Рилската света обител. С., 2012.
- Златанова 1998: Златанова, Р. Книга на дванадесетте пророци с тълкувания. — Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 1. С., 1998.
- Илиева 2006: Илиева, Т. Сложни думи в книгата на пророк Иезекиил по препис от XIV в. — В: Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев. Велико Търново, 2006, 429—448.
- Карачорова 2011: Карачорова, И. Сложните думи в съчиненията на Патриарх Евтимий. — В: Търновска книжовна школа. Т. 9. Велико Търново, 2011, 205—224.
- Матеич 1982: Матеич, Пр. Българският химнописец Ефрем от XIV в. Дело и значение. С., 1982.
- Милтенев 2006: Милтенев, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. С., 2006.
- Мострова 2004: Мострова, Т. Сложни думи в преводите от XIV век. — В: Преводите през XIV столетие на Балканите. С., 2004, 397—412.
- Петков, Спасова I—XII (2008—2014): Петков Г., М. Спасова. Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс. Т. I—XII. Пловдив, 2008—2014.
- РБЕ 1—14 (1977—2012): Речник на българския език. Т. 1—14 (изданието продължава). С., 1977—.
- Сергеев 2003: Сергеев, А. Рукописна традиция „Дионисиева Маргарита“. — В: Slavia orthodoxa: Език и култура. Сборник в чест на проф. Румяна Павлова. С., 2003, 351—357.

- Сим1073:** Богданова, С., В. Вълчанов, Ц. Досева, С. Иванов, Ц. Ралева, В. Христова, П. Янева. Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. Речник-индекс. С., 1993.
- Славова 2013:** Славова, Т. Славянският превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил. С., 2013.
- Спасова 1999:** Спасова, М. Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. Велико Търново, 1999.
- Спасова 2009:** Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. — В: България, земя на блажени. In memoriam Professoris Iordani Andreevi. Велико Търново, 2009, 423—433.
- Срезневский 1989 (I, II, III):** Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка. Репринтное издание. Т. I—III. М., 1989.
- Станков 1994:** Станков, Р. Лексика исторической палеи. В. Търново, 1994.
- Старчевский/СДСЯ 1899:** Старчевский А. В. Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову Евангелию Ф. Миклошу, А. Х. Востокову, Я. И. Бередникову, И. С. Кочетову. СПб., 1899.
- СтбР I (1999), II (2009):** Старобългарски речник. Т. 1 (А-Н). С., 1999. Т. 2 (О-Ъ) С., 2009.
- Стгр:** Войнов, М., Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, Ал. Милев, М. Тонев. Старогръцко—български речник. С., 1992.
- СтС:** Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1999.
- Тасева 2010:** Тасева, Л. Триодните синаксари в средновековната славянска книжнина (=Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, LIV). Weiher Verlag, Freiburg i. Br., 2010.
- Тасева, Йовчева 1998:** Тасева, Л., М. Йовчева. Ранната славянска текстова традиция на Книгата на пророк Иезекиил. — *Palaeobulgarica*/Старобългаристика, 1998, № 2, 26—39.
- Тасева, Йовчева 2006:** Тасева, Л., М. Йовчева. Езиковите образци на атонските редактори. — В: Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев. Велико Търново, 2006, 221—240.
- Творогов 1988:** Творогов, О. В., Ив. Дуйчев, М. А. Салмина. Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах. С., 1988.
- Тотоманова 2008:** Тотоманова, А.-М. Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел. С., 2008.

- Харалампиев 1990: Харалампиев, Ив. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. С., 1990.
- Харалампиев 1995: Харалампиев, Ив. Строители на стария български книжовен език. Търновска книжовна школа. Велико Търново, 1995.
- Христова-Шомова 1994: Христова-Шомова, И. Речник на словата на Климент Охридски. С., 1994.
- Христова-Шомова 2007: Христова-Шомова, И. Книга Йов с тълкувания в славянски превод. С., 2007.
- Цейтлин 1986: Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв. С., 1986.
- Цибранска, Карамфилова 2007: Цибранска, М., П. Карамфилова. Сложните думи в житието на Ромил Видински от Григорий Доброписец. — В: Търновска книжовна школа. Т. 8. Велико Търново, 2007, 383—396.
- Aitzetmüller 1975: Aitzetmüller, R. Das Hexaameron des Exarchen Johannes. Band VII. Graz, 1975.
- Aitzetmüller 1990: Aitzetmüller, R. Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrsers. Band 5. (=Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, XXVIII). Weiher Verlag, Freiburg i. Br., 1990.
- Christians 2001: Christians, D. Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember, slavisch-griechisch-deutsch, nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts, mit einem Glossar, griechisch-slavisch. Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften Bd. 107 (= Patristica Slavica Bd. 8). Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2001.
- Goltz, Prochorov 2012: Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slavischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert), herausgegeben von Sabine Fahl, Dieter Fahl, Jutta Harney unter der Leitung von Hermann Goltz und Gelian Michajlovii Prochorov, Band 4. (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, t. LV 4.1-3). Weiher Verlag, Freiburg/Breisgau, 2012.
- Malingrey, Daniélou, Flaceliure 1970: Malingrey, A.-M., J. Daniélou, R. Flacelière. Jean Chrysostome. Sur l'incompréhensibilité de Dieu. I (Homélies I-V) (Sources Chrétiennes 28bis), 2e éd.. Les Éditions du CERF, Paris, 1970.
- Malingrey 1994: Malingrey, A.-M. Jean Chrysostome: Sur l'égalité du Père et du Fils. Contre les Anoméens homélies VII—XII (Sources Chrétiennes 396). Les Éditions du CERF, Paris, 1994.
- Mikl: Miklosich, Fr. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862—1865.

- Pereswetoff-Morath 2002:** Pereswetoff-Morath, A. A Grin without a Cat I: Adversus Judaeos Texts in the Literature of Medieval Russia, 988—1504. A Grin without a Cat II: Jews and Christians in Medieval Russia. Lund, 2002.
- Sadnik 1983:** Sadnik, L. Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Band 4. Freiburg i. Br., 1983.
- Sels 2009:** Sels, L. Gregory of Nyssa. De hominis opificio. Ο οβραζ'κ чловѣка. The Fourteenth-Century Slavonic Translation. A Critical Edition with Greek Parallel and Commentary by Lara Sels. (= Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe B: Editionen, Bd. 21). 319 p. + Index. Slavonic-Greek and Greek—Slavonic. Böhlau Verlag, Köln — Weimar - Wien, 2009.
- SJS I—IV:** Slovník jazyka staroslověnského/Lexicon linguae palaeoslovenicae. T. I—IV. Praha, 1958—1997.
- Weiher 1969:** Weiher, E. Die Dialektik des Johannes von Damaskus in kirchenslavischer Übersetzung (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes, Bd. VIII). Wiesbaden, 1969.
- Weiher, Keller, Miklas 1987:** Weiher, E., J. Keller, H. Miklas. Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung des 14. Jahrhunderts, herausgegeben von Eckhard Weiher unter Mitarbeit von Felix Keller und Heinz Miklas, Freiburg i. Br. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes. Bd. XXV). Freiburg i. Br., 1987.